

Homoki Gyula

Nem test és vér. De akkor mi? A protestáns exousziológia válaszkeresései

Kivonat

„Mert mi nem test és vér ellen harcolunk, hanem erők és hatalmak ellen.” (Ef 6,12) A tanulmány fókuszában az erőkről és hatalmasságokról szóló huszadik századi protestáns teológiai tanítás (*exousziológia*) vizsgálata áll. Túl a mitológizálási programon, az olyan protestáns gondolkodók, mint Barth, Cullmann, Ellul, Stringfellow vagy Wink komoly figyelmet fordítottak erre az újszövetségi tanúságtételre. A társadalmi és politikai intézmények, az ideológiák és izmusok mögött megbúvó erők megnevezése, leleplezése és a velük szembeni keresztyén harc az egyéni és társadalmi felelősségvállalás irányait is megszabják a hívő ember és az egyház számára. A tanulmány a hatalmak természetéről, a Krisztusban történő legyőzetésükről és az egyház e világi feladatáról szóló modern teológiai diskurzus eredményeit ismerteti.

Abstract

“... our struggle is not against blood and flesh but against the rulers, against the authorities, against the cosmic powers of this present darkness.” (Eph 6:12) The focus of this study is an examination of the twentieth-century Protestant theological teaching on principalities and powers (*exousiology*). Beyond the program of demythologization, Protestant thinkers such as Barth, Cullmann, Ellul, Stringfellow, and Wink devoted serious attention to this New Testament witness. Naming and unmasking the forces lurking behind social and political institutions, ideologies, and isms—and the Christian struggle against them—also define the directions of individual and social responsibility for the believer and for the Church. Drawing on the results of modern theological discourse concerning the nature of powers, their defeat in Christ, and the Church’s task in the world, the paper primarily outlines how both the Christian individual and the Church can be and remain authentic to the Christian calling to bear true witness in the midst of heightened political and social contexts.

Bevezetés

Tompa Andrea *A hóhér háza* című regényének egyik megkapó jelenetében az elbeszélő lány tudósít a Ceaușescu 65. születésnapjára szervezett parádé részleteiről, amikor is egy kolozsvári stadionba kivezénylik a város iskolásait, hogy ott a diktátor arcképét a különféle színű ruhákat viselő diákok segítségével élőképpé formálják. Miután a főszereplőben tudatosul a gyakoroltatott koreográfia valós értelme, egy sodró erejű belső monológban döbben rá arra, hogy az arckép, „amely eddig csak tankönyvben, teremben, újságban, mindenféle évfordulókra készített díszkiadású könyvekben és televízióban létezett csupán, most valósággá válik”, az ismeretlenekből és ismerősökből verbuválódott tömegkép pedig a tapasztalható realitásba emeli át a mindeddig messzi elvontságban létező vezért. „Ő maga mások által válik halhatatlanná”, hangzik a felismerés, s azzal, hogy a lány is részévé válik ennek a realizációnak – az elbeszélés szerint Ceaușescu szájának egy pontját alakítva –, akarva-akaratlanul is a hatalom inkarnációjaként tekint magára és társaira: „a húsa vagyok, elválaszthatatlanul összenőve vele [...], én vagyok ő, pontosabban mi mind ő vagyunk, mert együtt, szép fegyelmezett rendbe állítva és vezényszóra fordulva vagyunk ő: hiszen ő maga nem létezik sehol, senki soha nem látta [...], de most már csak kép, kép, kép, nem ember, hanem kép, amit mi együtt találtunk ki, és öntudatlanul rakjuk ki a testünkéből, mint akiknek fogalmuk sincs, hogy miben vesznek részt, és meddig tart...”¹

A huszadik század általános emberi tapasztalata sűrűsödik ezekben a sorokban. A diktatúrák felemelkedésétől kezdve a világháborús pusztításokon át a faji alapú szegregációk és pogromok sokrétű megnyilvánulásáig, az elmúlt évszázad bőven szolgáltatott alapot arra, hogy a világtörténelem éppen aktuális viszonyosságai közepette az ember saját bőrén érezze a kiszolgáltatottságot. Mondani sem kell, az elemi érzés, hogy az egyéntől független, nála nagyobb és élete fölött döntő hatalmasság szinte markában szorítja és megköti gondolkodását és cselekvését, az egyik leggyakrabban visszatérő motívummá nőtte ki magát a múlt századi művészeti és irodalmi alkotásokban. Azok viszont, akik a valóság egészét kívánták megragadni, tisztában voltak vele, hogy az élet szabad mozgását felügyelő, mindent látó és minden gyanús mozgásra reagáló abszolút hatalom nem önmagában, hanem az egyénben és az egyén által válik igazán élővé és hatóvá. Ha a zsarnokság nagy tragédiájában valóban „mindenki szem a láncban” (Illyés), és „öntudatlanul rakjuk ki a testünkéből” az éppen aktuális fenevad képét, mi lehet a szabadulás felé

¹ Tompa Andrea: *A hóhér háza*. Jelenkor, Budapest, 2015⁵, A száz c. fejezet.

vezető ikonoklazmus iránya? Lehetséges-e beazonosítani az egyre-másra felbukkanó diktátorok „élőképe” mögött a valódi fenyegetést, és megtörni a tömegeket megigéző varázst? Milyen támpontokat kereshet és adhat a keresztyén teológia a féktelen hatalom tombolása közepette? Az újszövetségi szóhasználat nyomán az erőkről (*exousiai*) szóló teológiai diskurzus, az *exousziológia*² a protestáns teológusok számára olyan tágas teret nyitott, amelyben egy rég elfeledett mitikus nyelv újraélesztésével kívántak nevet adni azoknak a szörnyűségeknek, amelyek minden elképzelhető *emberit* fölülmutáltak. Bár a modern szociológia, politológia vagy pszichológia sajátos szempontok szerint próbálta értelmezni a hatalom dinamikájának és visszaéléseinek természetét, az újabb kori protestáns teológiában az erőkről szóló értelmezések főként az újszövetségi bizonyágtételre építve fejtették ki mondanójukat. Az így kialakított beszédmód ugyanakkor korántsem önmagáért való metafizikai spekulációk felé űzte a teológusokat, hanem a keresztyén etikai cselekvés irányának felmutatását is célul tűzte ki: az erők megnevezése és leleplezése egyúttal a velük való szembenállás mikéntjét is megszabta. Az elkövetkezőkben előbb az erőkről szóló újszövetségi szövegek rövid szinopszist mutatom be, majd ezt követően a teljesség igénye nélkül vázolom fel néhány kiemelkedő huszadik századi teológus gondolatai alapján a protestáns exousziológia alapvető kérdésfeltevéseit és válaszlehetőségeit.

Az erők az Újszövetségben

Tagadhatatlan, hogy a történelem, a politika és a társadalom életét befolyásoló erőkről szóló újszövetségi híradások, amelyek java része a páli *corpus*ban maradt ránk, arra a hellenista zsidó kozmológiai alapfeltevésre épülnek, hogy a különféle földi történéseket és a népek sorsát nem e világi, hanem angyali, transzcendens lények működése befolyásolja. Mindaz, ami a világtörténelem színpadán történik, eszerint nem más, mint a mennyei szférában már lezajlott vagy éppen lezajló harcok és csatározások folyamánya. Az értelmezést nehezíti a tény, hogy miközben az erőkről szóló megjegyzések az egész Újszövetséget áthatják, a különféle szöveghelyek különböző nevekkkel, olykor egyes, máskor többes számban, egészen rendszertelen módon hivatkoznak ezekre az erőkre. Többtucatnyi megnevezést találhatunk ezekre a létezőkre, amelyek közül a legfontosabbak: fejede-

² Legjobb tudásom szerint a kifejezést először Yoder használta, ugyanakkor nem fogalmazott meg egzakt definíciót. Yoder, John Howard: *The Politics of Jesus*. William B. Eerdmans Publishing Company – The Paternoster Press, Grand Rapids – Carlisle, 1994². 143–144.

lemségek (ἀρχαὶ), hatalmak vagy hatalmasságok (ἐξουσίαι), erők (δυνάμεις), uralmak (κυριότητες), trónusok (θρόνοι), nevek (ὀνόματα), elemek (στοιχεῖα), angyalok (ἄγγελοι) stb.³

Mindenekelőtt világossá válik Pál írásaiból, hogy a szóban forgó erők alapvetően nem rosszak, hanem a teremtetés részei. A Róm 8,38–39-ben a fejedelmeket és hatalmakat a teremtmények (κτίσις) között sorolja fel az apostol, a Kol 1,16-ban pedig még egyértelműbb módon értesülünk arról, hogy a trónusok, uralmak, fejedelemségek és hatalmasságok Krisztus által és rá nézve teremtetettek. Ezzel összefüggésben Rieger arra hívja fel a figyelmet, hogy az újszövetségi gondolatvilág lényegében az ószövetségi teremtetéstörténet „birodalomellenes” meggyőződését viszi tovább, hiszen az ókori teremtetésmítoszok mindig az impérium legitimitását is megalapozták. Azzal, hogy az apostol a teremtmények közé sorolja a világ folyását meghatározó erőket, mint amelyek Krisztus által és rá nézve álltak elő, egyszersmind gátat szab annak az értelmezésnek, miszerint ezek öntörvényű, önálló céllal és akarattal rendelkező, szeszélyes transzcendens létezők lennének.⁴ Ez a teremtetési megalapozás egyes teológusokat arra engedett következtetni, hogy az erőkről szóló tanítást a reformatori teológiában hangsúlyos *teremtési rendek* teóriájával hozzák összefüggésbe, amely a társadalmi-politikai adottságokat a teremtetésben elrendelt isteni akaratra vezette vissza.⁵ Kérdés azonban, hogy a rendekről szóló tanítás, amelyet a kollaborációra hajlamos teológia a diktatúrák idején olykor az állami hatalom legitimálására és a neki való teljes engedelmesség igazolására használt,⁶ mennyiben képes még pozitív formában kifejezésre juttatni a teremtetésben megalapozott isteni szándék és az emberi együttélés kereteit biztosító struktúrák közötti összefüggést. Nem véletlenül óv attól Rieger, hogy az erőket az isteni teremtetésük

³ Lásd igehelyekkel együtt Schlier, Heinrich: *Mächte und gewalten im Neuen Testament* (Questiones Disputatae 3), Herder, Freiburg, 1958. 11–12.

⁴ Rieger, Joerg: *Principalities and Powers*. In: Jason Goroncy (ed.): *T&T Clark Handbook of The Doctrine of Creation*. Bloomsbury Academic, London, 2024. 447–458.

⁵ Berkhof, Hendrik: *Christ and the Powers*. Transl. John Howard Yoder. Herald Press, Scottsdale – Waterloo, 1977. 29.

⁶ Lásd ennek kritikáját Vályi Nagy Ervinnél: „A teremtetési rendekkel való operáció veszélyes teológia. Németországban ez a theologia igazolta a hitleri birodalmat. Ahol a teremtetési rendek mint abszolút nagyságok és értékek előtérbe kerülnek, ott háttérbe szorul a megváltás ténye, ott bűn, kegyelem, újjászületés és eszchatologikus reménység helyett kultúráról, fajról, osztályról, társadalomról és államról van szó. Az evangélium elsikkad.” Vályi Nagy Ervin: A „Testvéri Izenet”-ről. *Protestáns Szemle* 56 (1994/2). 109–114, 113, idézi Fazakas Sándor: Vályi Nagy Ervin teológiájának aktualitása. In: Visky S. Béla – Papp György (szerk.): *Leborulva, nyitott szemmel. Az I. Kolozsvári Tavasz-nyitott szemmel. KPTI – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2023. 71–87, 76–77.; Ugyanígy Yoder, John Howard: i. m. 144.*

jogán örökkévaló, végső valóságokként lássuk, amelyek megkérdőjelezhetetlen módon, egyfajta *perpetuum mobile* módjára igazgatják a világmindenséget.⁷

Annál is inkább, mivel a hívők ezekkel az erőkkel mint bukott hatalmakkal konfrontálódnak az Istennel szembeni engedetlenségük következményeképpen. Arról, hogy ez az engedetlenség a látható valóság teremtése előtt vagy az emberi bukás eredményeként állt elő, az újszövetségi tanúságtétel nem tudósít – az erről szóló spekulációk a keresztyén gnózis rendszereiben váltak központi jelentőségűvé.⁸ Ami Pál számára több helyen is hangsúlyos, hogy a bukott erők nagyon is kezelhető formában fejtik ki romboló tevékenységüket a világban. Bár Krisztusra nézve teremtettek, most mégis arra törekszenek, hogy elválasszák az embereket Isten szeretetétől (Róm 8,39). Azok, akik „a világ életmódja szerint” élnek, valójában „a levegő birodalmának fejedelméhez” igazodnak (Ef 2,2). A különféle kötöttségek (Kol 2,20) és a törvény betűjének megtartásával (Gal 4,3) a világ elemei (στοιχεῖα τοῦ κόσμου) szolgátságban tartják az embereket. Ahogyan Yoder is aláhúzza, az eredetileg az emberek és a társadalom szolgálatára és a világ struktúrájának fenntartására létrehívott erők most rabul ejtik az embereket és szolgátságra ítélik a lelkeket.⁹

Krisztus halála és feltámadása ugyanakkor kozmikus jelentőséggel bír az erők számára is. Pál szerint nem csak az adóslevelet törölte el a kereszten Krisztus, de „lefegyverezte a fejedelemségeket és hatalmasságokat (ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας), nyilvánosan megszégyenítette őket, és Krisztusban diadalmaskodott rajtuk” (Kol 2,15). Ez a lefegyverezés azonban csak a kezdetet jelentette, hiszen Krisztus mennybemenetelével az Atya „minden méltóságnál (ἀρχῆς) és hatalmasságnál (ἐξουσίας), minden erőnél (δυνάμει) és uralomnál (κυριότητι), sőt minden névnél (ὀνόματος)” feljebb emelte őt (Ef 1,21). Ahogyan azt Wink is kiemeli, az erőknek a kereszten történt egyszeri és teljes legyőztetését némiképp árnyalja Pál további megnyilatkozása, amikor az 1Kor 15,24kk-ben arról beszél, hogy az erők és hatalmak végső eltörlésére csak az eszkhatonban kerül sor. „A közös tapasztalat minden bizonnyal az 1Korinthusnak adna igazat: az erők nem győztek le. Ugyanolyan erősek maradtak a feltámadást követő napon, mint annak

⁷ Rieger, Joerg: i. m. 453.

⁸ Ehhez lásd bővebben: Walter Wink: *Cracking the Gnostic Code. The Powers in Gnosticism*. (The Society of Biblical Literature Monograph Series 46.) Scholars Press, Atlanta, 1993, 16kk.; Roukema, Riemer: *Gnózis és hit a korai keresztyénségben. Bevezetés a gnoszticizmusba*. Ford. Gödriné Sylvester Réka – Tunyogi Lehel. Exit, Kolozsvár, 2009. 107–110.

⁹ Yoder, John Howard: i. m. 141.

előtte.”¹⁰ Wink ugyanakkor többekkel együtt aláhúzza, hogy ez a látszólagos ellentmondás az Újszövetség eszkatológiai feszültségében, a „már igen” és a „még nem” dialektikájában helyezhető el igazán, amikor is az új valóság igazsága a régi rendben *már* kibontakozóban van, és a hívő számára egyértelműen tetten érhető: „...a kereszt a történelem apokaliptikus fordulópontja, az értékek átértékelője, a teremtés ontológiai megújulásának kezdete, amely Isten új világkorszakában jut teljességre.”¹¹

Az Újszövetség nem hagy kétséget arra nézve, hogy az erők nem pusztán metafizikai, mennyei, transzcendens entitások, hanem kölcsönhatásban vannak a földi, társadalmi-politikai valóságokkal. Az erők és hatalmak nem valamiféle éteri magasságban idóznak, hanem működésük olykor nagyon is tetten érhető egyes e világi aktorok személyében és munkájában. Az Újszövetség nyelve nem jelöli külön szóval az elvont politikai erőt és annak funkcionáriusát. Ezért fordulhat elő az, hogy például az ἀρχή/ἄρχων egyaránt jelenthet politikai vagy vallási vezetőt (pl. Mt 9,18.23; Lk 12,11; Tit 3,1), a sátán vagy a világ fejedelmeit (pl. Jn 12,31; 14,30; 16,11; 1Kor 2,6.8), vagy elvont formában a hatalom struktúráit (pl. Róm 8,38; 1Kor 15,24). Ezért amikor Pál arról beszél, hogy e világ fejedelmei (ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου) feszítették keresztre a dicsőség Urát (1Kor 2,8), szinte bizonyosan egyszerre érti alatta Heródest, Kajafást és Pilátust, illetve azokat a transzcendens erőket, amelyek a vezetők által fejtették ki hatásukat. Ugyanígy, amikor a rómaiakat arra inti, hogy engedelmeskedjenek a „felettes hatalmaknak” (ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις), hiszen eredetileg Isten rendelése nyomán fejtik ki működésüket a világban (Róm 13,1), egyszerre hívhatja a híveket a földi hatóságok, tágabb értelemben viszont az Isten által rendelt hatalmasság iránti engedelmességre. Ahogy Cullmann rámutat, Pál az ἐξουσία és az ἀρχαὶ fogalmakat egyaránt vonatkoztatja a láthatatlan erőkre és azok földi megfelelőire, számára a szekuláris és a spirituális szféra, az anyagi hatalmak és az államhatalom egy és ugyanazon valóságnak a két oldala.¹² Ez a kettősség vezette Winket arra, hogy az újszövetségi híradás alapján fejtse ki egyik legfőbb tételét az erőkre vonatkozóan: „Ezek az Erők egyszerre mennyeiek és földiek, isteniek és emberiek, lelkiek és politikaiak, láthatatlanok és

¹⁰ Wink, Walter: *Naming the Powers: The Language of Power in the New Testament*. Fortress Press, Philadelphia, 1984. 60.

¹¹ Uo. 63.; Ugyanígy Visser 't Hooft, W. A.: *The Kingship of Christ: An Interpretation of Recent European Theology. The Stone Lectures for 1947 Delivered at Princeton Theological Seminary*. Harper & Brothers, New York – London, 1948. 80–82; Caird, B.: *Principalities and Powers: A Study in Pauline Theology*. Wipf & Stock, Eugene, 2003². 81.

¹² Cullmann, Oscar: Zur neuesten Diskussion über die ΕΞΟΥΣΙΑΙ in Rom. 13,1. In: *Theologische Zeitschrift* 10 (1954/5). 321–336.

láthatók.”¹³ Ez a parallel szemlélet egyfajta hermeneutikai kulcsként szolgált a teológusok számára a társadalmi-politikai struktúrák exousziológiai értelmezésében.

Az erőkről szóló újszövetségi igehelyekben végül hangsúlyos tétel, hogy Isten választott népe arra hivatott, hogy szembeszálljon az elszabadult és romboló tevékenységet kifejtő erőkkel. Az engedetlenség fiait (Ef 2,1) fogva tartó erők olyan ellenfelek, amelyek ellen a híveknek fel kell venniük a harcot: az „egyház által a menygyei fejedelemségek és hatalmasságok előtt Isten sokféle bölcsességét” kell ismertté tenni (Ef 3,10), s az ismert passzus szerint Isten fegyverzetével kell szembeszegülni velük (Ef 6,12k). Nem véletlen, hogy alapvetően a negatívum felől közelít az Újszövetség az erők felé: azok, akik Isten Lelkétől vezérelve egyfajta természetfeletti belátással bírnak (vö. 1Kor 2,6kk), arra hivatott, hogy a megkülönböztetés ajándékának felhasználásával megértsék, mindaz, ami saját társadalmi-politikai valóságukban éri őket, korántsem *ad hoc* emberi tevékenységek komplex együttállásából fakadnak, hanem természetfölötti eredetre vezethetők vissza. Ezeknek a pusztító folyamatoknak a gyökerét kell megcélozniuk, ha valódi változást kívánnak elérni.

Az erők értelmezői: Cullmann, Barth, Ellul, Stringfellow és Wink

Oscar Cullmann a modern teológusok között elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy az erőkről és hatalmakról szóló újszövetségi bizonyágtételre korántsem valamiféle perifériális kérdésként kell tekintenünk, hiszen az az őskeresztyén hitvallások egyik konstans visszatérő elemeként a keresztyén teológia és valóságértelmezés megkerülhetetlen tanításaként áll előttünk. Az első keresztyének meg voltak győződve róla, hogy a világunk nem értelmezhető kizárólag materiális síkon, az általunk észlelt és érzékelt események fölött vagy mögött szellemi alakzatok irányítják a hétköznapiak tűnő folyamatokat, s ezek – saját tapasztalataikból kiindulva is – teljes erővel ostromolják a keresztyén közösségek falait. Elég csak a Jelenések könyvének közösségeire gondolnunk, hogy nyilvánvalóvá legyen: az első századi hívek a tengerből kiemelkedő fenevadban és a hamis prófétai alakokban a megtévelyedett hatalmakat azonosították, amelyek a keresztyének vérére szomjaztak. Cullmann szerint nem elhanyagolható a tény, hogy a keresztyénség apokaliptikus entuziazmusának csillapodása és a különféle gnosztikus kozmológiák térnyerése ellenére sem voltak hajlandók a második századi keresztyén teológu-

¹³ Wink, Walter: *Naming the Powers*, 11.

sok egész egyszerűen maguk mögött hagyni vagy a polémia erősödésével megtagadni az erőkről és hatalmakról szóló tanítást.¹⁴ Tették ezt azért, mert alapvetően nem a kozmológia, hanem a krisztológia szemüvegén keresztül szemlélték az erők működését: a gnosztikusokkal ellentétben a keresztyének nem öncélú, spekulatív magyarázatokat gyártottak az erők mibenlétével kapcsolatban, hanem arra kérdeztek rá, milyen következménye van a *Christos kyrios* megvallásának a legyőzött erőkkel összefüggésben.¹⁵

Ha a keresztyénség kezdeti időszakában ilyen nagy fokú és konstans szerepet tulajdonítottak az atyák az erőkről szóló diskurzusnak, a huszadik századi egzegéták és teológusok számára adott volt a kérdés, miként lehet utat találni a hermeneutikai labirintusban, hogy áthidalják a premodern világképből táplálkozó nyelvi világ és a modern valóság közötti szakadékot. Az általánosítás veszélyét szem előtt tartva elmondható, hogy az interpretációk széles skáláján két szélsőséges megközelítés alakult ki. A bultmanni mítosztalanítási programban az erőkről és a hatalmakról szóló páli tanítás alapvetően a korszak sajátos kozmológiai érdeklődésének lecsapódásaként ragadható meg, amelynek csak azok számára van súlya, akik hajlandóak jelentőséget tulajdonítani neki. Bultmann szerint az erők „hatalmukat alapjában véve az embertől kapják”, s mivel a keresztyén igehirdetés szerint ezek az erők már legyőzettek Krisztusban, így „semmit nem árthatnak neki”.¹⁶ Az *Újszövetség teológiája* későbbi pontján pedig kifejezetten internalizált erőkként hivatkozik rájuk, amelyek a köztes eszkatológiai létben a testi vágyakban mutatkoznak a legaktívabbnak. Az Ef 6,10–20 felszólítását az erőkkel szembeni harcra kifejezetten morális-egzisztenciális küzdelemre hívásként értékeli: „a hívő ember élete állandó küzdelem: ellen kell állni az ördögnek és a démoni erőknek”.¹⁷ Bultmann értelmezésében tehát Pál pusztán mitologikus beszédmódba öltöztette azokat a nyomorúságokat, amelyeket a mulandóság alá rekesztett valóságban a hívő embernek el kell szenvednie. Szerinte semmiféle objektivitással nem rendelkeznek ezek az erők, és hiba lenne egy az egyben megfeleltetni a mitologikus-kozmológiai terminológiát azokkal a társadalmi-politikai struktúrákkal, amelyek ismerősek a modern ember számára.

Az értelmezés ellenkező pólusán – elsősorban az evanglikál és az ún. „third wave” karizmatikus teológusok meglepő szövetségeként – az erők és hatalmak tel-

¹⁴ Cullmann, Oscar: *Die ersten christlichen Glaubensbekenntnisse*. Evangelischer Verlag, Zollikon, 1949². 53kk.

¹⁵ Cullmann, Oscar: *Krisztus és az idő. Az őskeresztény idő- és történelemszemlélet*. (Hermeneutikai Füzetek 22.) Ford. Huszti Kálmán, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2000. 186.

¹⁶ Bultmann, Rudolf: *Az Újszövetség teológiája*. Ford. Koczó Pál. Osiris, Budapest, 2003. 212.

¹⁷ Bultmann, Rudolf: i. m. 421.

jes mértékben perszonalisztikus színeket öltöttek. John Stott Efézus-kommentárjában például kifejti, hogy a „divatos” új irányzatokkal szemben egyáltalán nincs okunk arra, hogy elvessük az újszövetségi kozmológiát – ez az archaikus világkép ugyanis nem pusztán az a „vászon”, amire Pál az evangéliumi igazságot felfestette, hanem maga is a világ valós szerkezetét ábrázolja. Stott szerint az erők és hatalmak „ kozmikus szellemiségek”, „nem emberek, hanem démonok”, „személyes, természetfölötti lények”, akik „felhasználhatják jó vagy rossz célra a szervezeteket, hagyományokat, intézményeket stb.”, de nem azonosíthatók ezekkel a struktúrákkal.¹⁸ A karizmatikus hullámok képviselői szintén gondolkodás nélkül perszonalisztikus szellemi lényekként hivatkoztak az erőkre: a „szellemi hadviselés” témakörében írt számtalan írás egyre másra azzal az igénnyel is fellépett, hogy egy-egy bukott szellemi valóság pontos megnevezését és működésének „területét” is beazonosítsa, így segítve a spirituális harc frontvonalában lévő szolgálókat.¹⁹ Ahogyan azt Marva Dawn is kifejti, az értelmezés két szélsőséges pontja, a demitologizás és a megszemélyesítés két veszéllyel fenyeget: az előbbi egyfajta szűkített nominalista lencsén keresztül pusztán az emberi struktúrák megnevezéseit véli felfedezni az erőkben, míg utóbbi angyali vagy démoni entitásokkal népesíti be a politikai, társadalmi vagy gazdasági arénát.²⁰ A már említett Oscar Cullmannon kívül, Barth, a francia szociológus Jacques Ellul, Hendrikus Berkhof, William Stringfellow, Walter Wink vagy John Yoder mind olyan közvetítő teológusokként állnak előttünk, akik a bibliai és modern világ közötti hermeneutikai szakadék kibebírtására számos megoldási javaslattal álltak elő, hogy az újszövetségi bizonyosságtételt a modern kori tapasztalat fényében értelmezzék.

Barth mindenképpen prominens helyet foglal el a múlt századi értelmezők

¹⁸ Stott, John: *Az Efézusi levél* (A Biblia ma). Ford. Lengyel András. Harmat, Budapest, 1994. 223–235. Stott szerint mindig az egzegézis dönti el, hogy az adott újszövetségi igehelyen hogyan és miként kell érteni az „erőket”. Így például a Róm 13,1–2 magyarázatában elveti Cullmann értelmezését, miszerint Pál itt az egyes politikai szereplők és az államot megalapozó erő iránti engedelmességet írja elő, s szerinte a „felettes hatalmak” kifejezés az államot jelenti, annak hivatalos képviselőivel együtt”. Stott, John: *Pál levele a rómaiakhoz* (A Biblia ma.) Ford. Pásztor Péter. Harmat – KIA, Budapest, 2018. 341.

¹⁹ Lásd például a magyarul is megjelent Wagner, C. Peter: *Területi szellemek: Tizenkilenc keresztény vezető gondolatai a stratégiai szintű szellemi hadviselésről*. Ford. Lukács Tibor. [hely nélkül], Zúgó Szél Alapítvány, 1994. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/00100/00196/00196.pdf>. A „third wave” egyéb képviselőihez (pl. a New York Times bestseller-listás Frank Peretti amerikai keresztény író) ismertetéséhez lásd bővebben McAlpine, Thomas H.: *Facing the Powers: What Are the Options?* MARC, Monrovia, 1991. 43–56.

²⁰ Dawn, Marva J.: *Powers, Weakness, and the Tabernacling of God*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids – Cambridge, 2001. 11.

között. 1938-as *Rechtfertigung und Recht* (Megigazulás és jog) című előadásában elsősorban az állam és a politikai hatalom krisztológiai megalapozását kívánta vizsgálni, s arra a kérdésre kereste a választ, hogy a szokványos szembeállításon túl létezhet-e valamiféle pozitív kapcsolódás a két birodalom között. Ezzel összefüggésben kérdez rá az állami hatalom lényegére, és figyelme természetes módon fordul a Róma 13,1–7 felé, ahol szerinte az apostol által említett hatalom csak egyike azon angyali létezőknek, amelyekről az Újszövetség beszél. Az ἐξουσία, az ὀρχαί és más megnevezések olyan „teremtett, de láthatatlan, szellemi-mennyei hatalmak (Mächte), amelyek a teremtés többi részeiben és azok fölött bizonyos önállósággal rendelkeznek, és ezen önállóságon belül bizonyos nagyobb fokú hatalommal, feladattal és funkcióval bírnak, valamint valós befolyást gyakorolnak”.²¹ Az állam csupán egyike azoknak a földi valóságoknak, amelyek Krisztusra nézve teremtettek (Kol 1,16), de az emberi tapasztalat (beleértve a nagypénteki jelenetet Krisztus és Pilátus között) azt mutatja, hogy az eredetileg az emberi jogosság és a társadalmi létezést lehetővé tevő rend és keretek szolgálatára hivatott angyali hatalom pervertálódhat és a fenevad alakját magára öltve démonivá válhat, istenellenessége pedig konkrét igazságtalan tettekben nyilvánulhat meg. Szorosan követve az Újszövetség keskeny mezsgyéjét Barth vallja, hogy Krisztus halálában és feltámadásában az erők „rendre lettek utasítva”, vagyis eredeti funkciójukba, a Krisztus dicsőítésébe vissza lettek állítva, így elképzelhetetlen, hogy kaotikus, a Krisztus totális uralmától független kitörésük végbemehetne a történelemben.²² Az erők végső „behódolása” előtti időkben az egyház feladata az államban vagy az állam fölött/mögött (?) működő hatalom iránt minden esetben a közbenjárás. Ha az angyali erő nem lépi túl határait, és fenntartja a jogosságot és szabadságot, úgy az egyháznak kötelessége saját szabadsága érdekében is, hogy imádkozzon az állam jólétéért. A démonizálódott erővel szemben pedig még inkább feladata: a tévútra került államhatommal szembeni valós közbenjárás – az állam érdekében is! – nem lehet más, mint a kritika és a szembesítés.²³

A KD III/3-as, teremtésről szóló részében hasonlóan politikai jelentést és jelentőséget tulajdonít az erőknek: „az emberi történelmet uraló és alakító hatalmakról van szó”, figyelmeztet.²⁴ Az erők és hatalmak Isten teremtése folytán egyszerre

²¹ Barth, Karl: *Rechtfertigung und Recht*. Evangelischer Verlag, Zollikon – Zürich, 1948, 15. Vö. Fazakas Sándor: Barth politikai etikája. In: Uő (szerk.): *Válság és kegyelem: Karl Barth teológiájának hatása és jelentősége ma*. DRHE Karl Barth Kutatóintézete, Debrecen, 2021. 95–124, 106–108.

²² Barth, Karl: *Rechtfertigung und Recht*, 17.

²³ Uo. 32.

²⁴ Barth, Karl: *Die kirchliche Dogmatik*, III/3, *Die Lehre von der Schöpfung*. Verlag der Evange-

bírnak transzcendens ontológiai valósággal, ugyanakkor kölcsönhatásban vannak a földi valóságokkal (legegyértelműbb módon az állammal), miközben mégsem azonosíthatóak teljes mértékben velük. A teremtésről szóló tanítás kifejtésében később az erőket már negatív formájukban mutatja be, mint amelyek a szolgáló angyali erőkkel szemben lázadókként vagy „dezertőrökként” megtagadták eredeti szolgálatukat, és hatásukkal, ténykedésükkel képviselik mindazt, amire Isten *ne-met* mond.²⁵ Az augustinusi logikát követve Barth természetesen visszautasítja, hogy a gonosznak és a démoninak bármiféle ontológiai valóságot tulajdonítson – a „démoni erőkről” szóló diskurzusában végig az egyéni és a történeti tapasztalat alapján mutatja ki hatásukat. Az igazi kérdés a perversitásként az erőkkel szemben nem az, hogy hol mutatható ki működésük, sokkal inkább az, hogy hol nem: az egyén belső életében, az interperszonális kapcsolatokban, a mindennapi megélhetésért folytatott küzdelemben, a rendszerépítési szándékokban, a progresszióban, a kultúrában, a tudományban, művészetekben, technikában és politikában – lényegében a társadalmi élet egyetlen szegmense sem mentes a démoni erők behatásától.²⁶ Mégis, Krisztus uralma leleplezi ezeket az erőket, és a megváltás győzelme új perspektívát nyújt az Isten népe számára, hiszen az evangélium éppen a semmisségüket és pszeudo-valóságukat hangoztatja. Barth szerint az egyház már csak a démoni legyőzéséről és visszavonulásáról tudhat, élet- és világszemléletében pedig nem egy, a gonosz által kontrollált, hanem éppen, hogy felszabadított, exorcizált és a varázslattól feloldozott emberiségről beszélhet. A Krisztus megváltásának ünneplése csakis a démoni erőkkel szembeni „hitetlenségre” adhat okot. Ahogy arra Prather is felhívja a figyelmet, Barth démoni erőkről szóló diskurzusában lényegében a Krisztusra nézve teremtett erőkről szóló tanítás negatív tükörképeként áll előtünk a KD szóban forgó részében.²⁷

Az erőkről szóló teológiai tanítását Barth a megbékélés etikájáról szóló előadásainak töredékeiben összegezte, amelyek szerkesztett formában már csak posztumusz láttak napvilágot a KD §78 részeként. Itt Barth az úri imádság „jöjjön el a te országod!” kérésének etikai követelményeiről beszél, közelebbről az igazságosságért folytatott keresztyéni küzdelemről. A *militia Christi* klasszikus értelmében a keresztyének harca nem egyes gonosz személyek, hanem a lehető legrágabban vett rendetlenség és az azt előidéző erők ellen valósul meg. Barth az „úrvesztett

lischen Buchhandlung, Zollikon, 1932. 535.

²⁵ Barth, Karl: *Die kirchliche Dogmatik*, III/3, 613kk.

²⁶ Uo. 618.

²⁷ Prather, Scott Thomas: *Christ, Power and Mammon: Karl Barth and John Howard Yoder in Dialogue*. Bloomsbury, London, 2013. 37–45.

erők" (*herrenlose Gewalte*) megjelöléssel illeti azokat a lázadó hatalmakat, amelyek az emberi engedetlenség következményeként szabadultak el. Egyedül a mítosz nyelvén tudunk róluk beszélni, de szerinte ez a szólásmód sokkal alkalmasabb valóságuk leírására, mint a modern tudományos nyelv. Barth konkrét példái között első renden az abszolutizmusra törő imperialista államhatalom szerepel, amelynek képviselőit Napóleontól Hitlerig mind foglyul ejtették a fellázadt hatalmak.²⁸ A gazdasági rendszer és a pénz mögött szintén ott leselkedik a Mammon, amely az egyszeri pénzeszközöket értékkel ruházza fel, és a féktelen szerzés iránti vágy fellobbantásával nyomorítja meg az emberek tömegeit.²⁹ Az elméleti rendszerek és ideológiák, az izmusok mögött Barth hasonlóképp az úrvesztett hatalmak ténykedését fedezi fel: az elvont konstrukciókra képes természetes emberi hajlamot kihasználva az erők mindent megmagyarázó „kvázi-isteni” titulusra tesznek szert, a szlogenek, hívószavak és a propaganda által pedig minden fül számára kínálják saját megváltói üzeneteiket.³⁰ A technológia erői, de olyan egyébiránt semlegesnek tűnő területek, mint a divat, a sport, a közlekedés vagy a szórakozás sem mentesek a fellázadt hatalmak aktivitásától.³¹ Barth úgy látja, hogy az úrvesztett erők sokféle megnyilvánulása mögött ugyanaz a cél és hatás fedezhető fel: mindig a szabadság és az önállósulás ígéretével kecsegtetnek, miközben fölülkerekedve az emberiségen, valójában szolgaságba kényszerítik a társadalmat. Elég csak a közlekedéssel kapcsolatban feltenni a kérdést, hogy hogyan vált az olyan egyszerű emberi tevékenység, mint a mozgás, azzá a teljes mértékben versenyszerű futammá, amelyben a hatékonyabb időgazdálkodás és energiabefektetés délibábjait kergetve egyre-másra a szükségszerű haladás és gyorsulás csapdájába kerülünk.³² Mit jelent a „jöjjön el a te országod” kérés ezekkel az úrvesztett erőkkel szemben? Az egyház küldetése, hogy szembenézzen az erőkkel, ezt azonban csakis abban a hitben teheti, hogy az Isten uralma, amely az úrvesztett erők végső alávetettségét jelenti (vö. 1Kor 15,24), Krisztusban már bekövetkezett. A keresztyén ember szabadsága ott kezdődik, hogy tudja, Jézus Krisztus már démontalanította (*entdämonisieren*) a világot, ugyanakkor felelőssége, hogy ennek tényleges és végső bekövetkeztéig ugyanezt a munkát ő maga is folytassa.³³

²⁸ Barth, Karl: *The Christian Life*. Transl. Geoffrey W. Bromiley. Bloomsbury T&T Clark, London – New York, 2017. 308.

²⁹ Uo. 311–314.

³⁰ Uo. 314–318.

³¹ Uo. 319–325.

³² Uo. 325.

³³ Uo. 306.; Lásd még Ferencz Árpád: Élet az úrvesztett erők vonzásterében. *Studia Theologi-*

A világháború utáni európai teológusok közül az alapvetően szociológusként ismertté vált Jacques Ellul foglalkozott még behatóan az erőkkel. A több mint negyven könyvet és több száz cikket jegyző Ellul munkásságát mindvégig egy kettős érdeklődés vezette: a huszadik századi társadalmi és politikai változások szisztematikus értelmezése és ezek bibliai-teológiai kritikája. Ahogyan azt Marva Dawn disszertációjában hitelt érdemlően bizonyította, az erőkről és hatalmakról szóló tanítás kezdettől fogva hermeneutikai hidat szolgáltatott Ellul számára, hogy a két diszciplína sajátos szempontjai alapján beszéljen ugyanazon kortárs folyamatokról.³⁴ Már a legkorábbi írásaiban is hangot ad nemtetszésének, amikor a világháborút követő társadalmi újjáépítések mámorában a tettekre készség elhamarkodott cselekvéseiből hiányolja a megfontolt diagnózist. Egyik 1946-os cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy az esetleges tüneti kezelések semmit nem érnek, ha a felelős gondolkodók nincsenek tisztában azzal, hogy a politikai és gazdasági élet mögött megfoghatatlan spirituális erők is működnek, amelyeket nem lehet egyetlen tollvonással vagy rendelettel rendre utasítani: „A társadalmi és gazdasági formációk mögött olyan erők vannak, amelyek meghatározzák a korunkat. Ezek az erők a világ minden részén ugyanazok; az egész civilizációnkat áthatják; függetlenek az emberi akarattól; olyan valóságuk van, amelyet nem hasíthatunk le könnyedén átmeneti formájukról; végül, ők formálják korunk radikálisan új karakterét.”³⁵ Olyan éleslátó és realista elemzőkre van szükség a modern kor kihívásai közepette, akik nem elégednek meg az egyes jelenségek vizsgálatával, hanem képesek a valóság egészét megragadni, amely egyértelműen magába foglalja azt is, hogy számolunk ezeknek a „láthatatlan erőknek” a munkájával.

A keresztyénség felforgatása (*La subversion du christianisme*) című munkájában közelebbről is foglalkozik az erők természetével, és a materiális-spirituális dichotómia elutasításával leszögezi, hogy ezek a hatalmak önmagukban nem, csakis az emberekre és struktúrákra nézve bírnak realitással.³⁶ Barthra és Cullmannra hivatkozva ő is úgy látja, hogy az olyan megszemélyesítések, mint például a Mammon,

ca Debrecinensis 3 (2010/2), 21–31.; Prather: i. m. 45–52.

³⁴ Dawn, Marva Jenine Sandberg: *The Concept of “the Principalities and Powers” in the Works of Jacques Ellul*. PhD dissertation. University of Notre Dame, Notre Dame, Indiana, 1992. 6–7.

³⁵ Ellul, Jacques: *Chronicler of the Problem of Civilization 1. By Way of a Brief Preface*. In: *Uő: Sources & Trajectories: Eight Early Articles by Jacques Ellul That Set the Stage*. Translation and Commentary by Marva J. Dawn. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids – Cambridge, 1997. 13–22, 20.

³⁶ Jacques, Ellul: *The Subversion of Christianity*. Transl. Geoffrey W. Bromiley. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1986. 176.

„autentikus szellemi valóságok”, amelyek a társadalmi, intellektuális és gazdasági alakzatokban inkarnálódnak, és ezeket felhasználva fejtik ki romboló munkájukat.³⁷ Az eredetileg Isten által jóra rendelt erők az emberi engedetlenség következtében korcsosodnak el, s így a törvényből zsarnoki legalizmus, a politikai hatalomból despotizmus, a pénzből mammonizmus, a filozófiából determinisztikus ideológia, a hitből pedig dogmatizmus lesz. Szociológusként Ellul tudja, hogy az erők tekintetében többről van szó, mint társadalmi szuperstruktúrákról, hiszen az egyes folyamatok mögött olyan „állandók” mutathatók ki, amelyek a tényleges változások elérését követően is érzékelhető formában jelen maradnak. Egy-egy zsarnokot le lehet taszítani a trónjáról a szabadság nevében, de ez önmagában még nem jelent garanciát arra, hogy a politikát befolyásoló erőt is rendre utasítják a forradalmak. Ugyanez igaz a gazdasági reformok vagy az ideológiai váltások összefüggésében is. Ellul éleslátóan mutat rá arra is, hogy a huszadik századi technológiai fejlődés és a technológiába vetett vak hit olyan önjáró rendszert hívott életre, amely messze meghaladja az emberi kontrollálhatóság állapotát: „Mindennemű tevékenység technicizálásával és mindenféle technológia gyarapodásával akadályba és rendetlen állapotba kerültünk, mivel mindaz, ami most mennyiséget, komplexitást és gyorsaságot illetően történik, nem értelmezhető emberi dimenziókban...”³⁸

Az erők sokrétű destruktív cselekvését Ellul „a szükségszerűség” (*la nécessité*) mindent átfogó elvében ragadja meg, amelyből csak és kizárólag a Jézus Krisztusba vetett hit és reménység képes kiemelni az embert. A szükség rendje olyan egyetemes viszonyulásrendszert takar számára, amelyben „az ember (vagy a csoport) alárendelődik, és vakon követi a meglévő emocionális, strukturális, társadalmi vagy gazdasági trendeket; megszűnik önálló és kezdeményező ágensnek lenni”.³⁹ Az erők végső soron olyan sokszövetű hálót fonnak az ember és a társadalom köré, amelyből úgy tűnik, nincs kiút soha többé, és csak a már ismert mechanizmusok szerinti működés marad. A hit harca éppen azért lehetséges Ellul szerint, mert a Lélek által a hívő ember már megszabadult a végső szükségszerűségtől, „a bűn és a halál törvényétől” (Róm 8,2), s így olyan valóságszemlélettel is rendelkezik, amely képes tisztán látni a materiális jelenségeken túl a dolgok igazi állását.

³⁷ Ellul, Jacques: *The Ethics of Freedom*. Transl. Geoffrey W. Bromiley. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1976. 153.

³⁸ Ellul, Jacques: *The Technological System*. Continuum, New York, 1980. 103. Vö. Dawn: *The Concept of "the Principalities and Powers"*. 170–191. Lovász Ádám: Niklas Luhmann és Jacques Ellul a technológia autonómiájáról. *Erdélyi Múzeum* 85 (2023/4). 65–79.

³⁹ Ellul, Jacques: *Violence: Reflections from a Christian Perspective*. Transl. Cecelia Gaul Kings. The Seabury Press, New York, 1969. 91.

Azokkal szemben, akik a politikai színtéren csak a felszíni tünetekkel vannak elfoglalva, a keresztyének a probléma lényegét, a struktúrák mögötti erőket hívják birokra. Haszontalan lenne az a próbálkozás, hogy az erőket erővel győzzük le, hiszen ez csak a szükség rendjéhez történő visszatérést jelentené. Ehelyett Ellul a deszakralizáció programját hirdeti meg a hívő számára: a kereszten lefegyverzett erőket újra és újra meg kell fosztani vélt szentségüktől, szembesíteni kell valós státuszukkal és legitim működésük határaival.⁴⁰ Erre pedig nem a szociológusok vagy ideológusok hivatottak, hanem csakis azok, akik maguk is megszabadultak a hatalmak bűvöletétől.

A század közepétől kezdve a kontinensről az angolszász világba helyeződött át az erőkről szóló teológiai diskurzus *locusa*. A hatvanas évek amerikai polgárjogi törekvéseinek teológiai beszédmódját teljességgel áthatotta a régi-új mitologikus nyelvezet, s az erőkről szóló tanítás immár kifejezetten a strukturális gonosz és strukturális bűn meghatározására szolgált. Az episzkopális háttérű amerikai laikus teológus és polgárjogi aktivista, William Stringfellow a halál erőiként hivatkozik a hatalmakra, és a korábbi teológusokhoz hasonlóan elsősorban a modern intézményeket, ideológiákat és politikai abszolutizmusra törő államhatalmat teszi meg munkálkodásuk fő színterévé. Két újszerű gondolatot azonban érdemes kiemelni Stringfellow leírásából. Egyrészt kifejti, hogy a hatalmak nem pusztán struktúrákat hatnak át, hanem egyes személyeket is képesek birtokba venni, olyannyira, hogy az így magasba emelt idolkép túllépve a személyen maga válik az intézményes és ideologikus erő megtestesülésévé. A politikai szereplők közül Hitler alakját, a populáris kultúra ikonjai közül pedig Marilyn Monroe-t említi.

„A Hitler mint személy és Hitler mint 'fejedelemség' (*principality*) közötti viszony tekintetében könnyen elképzelhető, hogy jóval a tényleges öngyilkossága előtt a Hitler nevű személyt teljes mértékben eltörölte a Hitler nevű fejedelemség; hogy a személyt valóban egy azonos nevű démon szállta meg, és a Hitler nevében elkövetett pusztítás és mészárlás nem pusztán egyetlen ember sötét zsenialitásának a műve volt, hanem annak a félelmetes démoni hatalomnak a megnyilvánulása, amely megszálta őt.”⁴¹

⁴⁰ Ellul, Jacques: *The Ethics of Freedom*, 159–160.

⁴¹ Stringfellow, William: *Free in Obedience*. The Seabury Press, New York, 1964. 55.; Stringfellow erőkről szóló tanításának értelmezését lásd Johnston, Marshall Ron: *Bombast, Blasphemy, and the Bastard Gospel: William Stringfellow and American Exceptionalism*. PhD dissertation. Baylor University, Waco, 2007, 93kk.; Commings, Gary: Stringfellow's Principalities and the Natures of Power. *Anglican Theological Review* 107 (2025/1). 15–33.

Stringfellow úgy véli, hogy rendszerint elérkezik az a pont, amikor az abszolút tekintélyre törekvő és szó szerint bálványozott *persona* egyszerűen elveszti önálló jogalanyiságát, és saját személyisége lényegében az őt megszálló bukott erő végrehajtó orgánumává válik. Külön hangsúlyos Stringfellow teológiájában „az egyház mint hatalmasság” toposza. A polgárjogi követelésekre adott késlekedő, tétova, óvatos reakciók a történelmi egyházak részéről arról győzte meg Stringfellow-t, hogy ezek az egyházak saját anyagi biztonságuk megőrzése érdekében vonakodtak szembeszállni a kor ideológiai erőivel. Ez a kizárólag önfenntartásra és a már meglévő *status quo* biztosítására berendezkedő bűnös megalkuvás az egyházat is az erők játszóterévé tette. Amikor az egyház kizárólag saját intézményei fenntartásával törődik, többé már nem az evangélium hirdetését tekinti legfőbb feladatának. Lényeglátó módon így fogalmaz: „Ezekben a helyzetekben az egyházi fejedelemség (*churchly principality*) arra hívja a világot, hogy saját fennmaradását és jólétét szolgálja; az emberek szolgálatát kizárólag saját túlélése érdekében keresi és igényli, sőt, odáig megy, hogy az emberektől azt követeli: bálványként tiszteljék őt.”⁴² Stringfellow kifejezetten a pneumatológia területén keresi a szabadulás irányát. A pünkösdi hatalmazza fel az egyházat arra, hogy a feltámadás új valóságában éljen a világban, és a Lélek által képes megkülönböztetni az események mögötti lelkeket. Aktivista létére mégsem a cselekvésre helyezi a hangsúlyt, hanem az egyház önértelmezésének helyreállítását követeli meg. A mit tesz az egyház helyett számára sokkal perdőntőbb kérdés, hogyan *van* az egyház a világban, ideális esetben ugyanis a helyes (jelen)lét inkarnálódik majd a tettekben.⁴³

Stringfellow közvetlen hatással volt Walter Winkre, akinek a nyolcvanas években megjelent, csak *Power Trilogy*ként emlegetett háromkötetes főműve kétségtelenül az erőkről szóló teológiai diskurzus betetőzésének is tekinthető. Stringfellow *Free in Obedience* című művének olvasása „megváltoztatta az életem”, vallja egy ponton.⁴⁴ A szociológiára és a jungi pszichoanalízisre is építő Wink szintetizálni igyekezett a bibliai tanúságtételt a saját polgárjogi aktivizmusában szerzett tapasztalataival. Elődjéhez hasonlóan elutasítja a materiális-spirituális dichotómiát, s az erők vonatkozásában egyszerre beszél a transzcendens valóságban székelő természetfeletti létezőkről és az emberi-anyagi világban empirikusan tapasztalható struktúrákról. Fő tézise szerint: „...az 'erők és hatalmasságok' a hatalom bármely

⁴² Stringfellow, William: i. m. 96.

⁴³ Uo. 114.

⁴⁴ Wink, Walter: William Stringfellow: Theologian of the Next Millennium. A Review Essay. In: *CrossCurrents* 45 (1995/2). 205–216, 206.

adott megnyilvánulásának belső és külső aspektusai. Belső aspektusként az intézmények szellemiségét jelentik, a vállalati struktúrák és rendszerek 'belső világát', a hatalom külső szervezeteinek belső lényegét.⁴⁵ Az erők tehát nem egyszerűen a rendszeren kívüli létezők – „egy ideológia nem csak úgy lebeg valahol az űrben”⁴⁶ –, hanem olyan kvázi-objektív valóságok, amelyek a rendszerből indulnak ki, a rendszerben és a rendszer által teljesednek ki. Wink szerint ezek a hatalmasságok nem rendelkeznek az anyagi valóságon túli önálló valósággal, hanem az anyagi világban és abból táplálkozva nyerik valóságukat. Egy ponton a gadarai megszállott történetét hozza fel annak illusztrálására, hogy „a tisztátalan lélek nem nyughat addig, amíg fizikai testet nem talál magának”.⁴⁷ Véleménye szerint kulcsfontosságú, hogy ezt az együttállást vagy konfluenciát az erők vonatkozásában komolyan vegyük, hiszen az eltorzult intézmények szellemi és anyagi megnyilvánulásai ellen egyaránt fel kell venni a harcot. Bultmannal némiképp polemizálva Wink a mítosz rehabilitációját tűzte ki célul, hogy megfelelő nyelvet találjon az erők valóságának leírására. Szerinte Bultmann az egzisztenciális olvasat előtérbe helyezésével feláldozta a mítoszt az értelmezés oltárán, holott ezek olyan „hihetetlenül sűrített” történetek, amelyek a modern pszichoanalízis eszközeivel új kulcsokat adnak az ember belső és külső életének értelmezéséhez.⁴⁸ A trilógia első két kötetében lényegében egy kiterjedt egzisztenciális és értelmezési feladatot végez el Wink, hogy a bibliai hatalmakról szóló szövegeket a lehető legátfogóbb értelemben ragadja meg. Így az erőkről szóló konkrét passzusok mellett külön kitér a második kötetben a Sátánra, a démonokra, az egyház, a népek és a természet angyalaira, az ún. istenekre, illetve a teremtet világ elemeire. Mindezzel nem az a célja, hogy pusztán kommentálja a bibliai kozmológiát, vagy újra benépesítse a tudományos világnézet által varázstalanított világot természetfeletti létezőkkel, hanem hogy nyelvet és értelmet adjon azoknak az empirikusan érzékelhető folyamatoknak, amelyeket a materializmus képtelen adekvát formában kifejezésre juttatni.⁴⁹ A trilógia záróköveként végül az erőket egybefogó *uralkodó rendszer* (*Domination System*) bemutatására és leleplezésére vállalkozik, amelyet szerinte az erők együttállása hoz létre és a megváltó erőszak mítosza működtet és tart fenn. Ellulhoz hasonlóan Wink is Krisztus erőszakkal szembeni erőtlenségében látja az egyetlen valós alternatívát ennek a

⁴⁵ Wink, Walter: *Naming the Powers*, 5.

⁴⁶ Uo. 105.

⁴⁷ Uo. 106.

⁴⁸ Uo. 103–148.

⁴⁹ Wink, Walter: *Unmasking the Powers: The Invisible Forces That Determine Human Existence*. Fortress Press, Philadelphia, 1986. 7.

szükségszerűnek tűnő hamis mítosszal szemben. A megváltásban ugyanis az erők nyilvános legyőzetésével (vö. Kol 2,14 –15) Krisztus megtörte az erőszak spirálját, és egyetemes érvényű új mítoszt mutatott fel, amelyben az ember szabaddá válik arra, hogy kilépjen a megváltó erőszak hazugságából.⁵⁰ Mindebből az következik Wink számára, hogy az erőszakmentes ellenállás az egyetlen járható út a hívő ember és a keresztyén egyház számára a hatalmakkal szembeni küzdelemben. Wink erőkről szóló kifejtése nemcsak terjedelme miatt mellőzhetetlen, de a nagy ívű elvi megalapozáson túl azt is felmutatja, mi lehet az egyén és a közösség cselekvésének iránya a fékevesztett hatalmakkal szembeni küzdelemben. Ennek fényében nem meglepő, hogy a kortárs exousziológiai diskurzusban megkerülhetetlen tekintéllyé és vonatkoztatási ponttá vált Wink teológiája.

Erők, hatalmak és az egyház harca

Mik tehát a hatalmak? Az állam, a politika, a pénz, a piac, a gazdaság, az ideológiák és izmusok, a propaganda, a nemzet, a kultúra, a tudomány, az oktatás, a nemiség, a szex, a szórakoztatóipar – ilyen és ehhez hasonló utalásokkal vagy definíciókkal találkozhatunk a teológusok műveiben. Egyszerre megfoghatatlanok, és mégis ismerősek. Egyszerre elemezhetőek, kutathatóak, leírhatóak, és ugyanilyen könnyedén kicsúsznak a kezeink közül: mintha önálló életre kelnének, és nincs olyan szakértő, aki teljes egészében átláthatná, megérthetné, és legkevésbé, aki pedig kordában tarthatná tevékenységüket. „Szellemet idéztem / S nem bírok vele!” – idézi Goethe *Bűvészinását* egy ponton Barth,⁵¹ s ez a kontrollvesztettség az a primer érzet, amely megjelenhet bennünk természetüket és aktivitásukat vizsgálva. Nem véletlen tehát, hogy a teológusokat elsősorban negatív, már démonivá vált formájukban foglalkoztatták az erők és hatalmak. Ahogyan azt Schlier megjegyzi, „az Újszövetséget is csak azért érdekli az erők és hatalmak témája, mert ellen kell állni nekik, és meg kell védeni tőlük a világot”.⁵² A kérdés magától adódik, hogyan lehet hatékonyan felvenni a harcot ellenük. Ellul és Wink nyomán láthattuk, hogy az erők inkarnációival történő szembeszegülés önmagában semmit nem ér: a „szükségszerűség rendje” vagy a „megváltó erőszak mítosza” önmagában még nem törik meg azzal, ha az elnyomottak felszabadulnak, és a despoták lemondásra kényszerülnek.

⁵⁰ Wink, Walter: *Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination*. Fortress Press, Philadelphia, 1992. Csepregi András: Hatalom, erőszak és megváltás Walter Wink teológiájában. *Theológiai Szemle* 62 (2019/4). 235–238.

⁵¹ Barth, Karl: *The Christian Life*, 300.

⁵² Schlier, Heinrich: i. m. 13.

„Mert mi nem test és vér ellen harcolunk, hanem erők és hatalmak ellen”, szögezi le a szentíró (Ef 6,12). Ez a harc pedig első renden nem az aktivizmus, hanem a bizonyoságtétel által valósul meg. Annak megvallásában, hogy ezeket a megtébo-lyodott és úrvesztetté vált erőket Krisztus lefegyverezte a kereszten, „megszégye-nítette őket nyilvánosan”, és diadalmaskodott felettük (Kol 2,13–15). A megváltás kozmikus dimenzióiban járunk ennek hangsúlyozásával, amelynek jelentősége messze túlmutat az egyéni bűnön és kiengesztelődésen. Ez az alapvető kijelentés, amely a kozmosz természetéről és a történelem jelentőségéről ad hírt, saját részvé-telünk és tiltakozásunk helyes irányát is megszabja.⁵³ Ha hisszük és valljuk, hogy Krisztus lefegyverezte (nem eltörölte vagy megsemmisítette!) az erőket és hatal-makat a kereszten, politikai és társadalmi involválódásunkat sem az önmagáért való változtatás igénye kell hogy áthassa, hanem annak vágya, hogy a megváltás té-nye az emberi élet minden területén visszaköszönhessen ránk; hogy olyan közös-séggé váljunk, amelynek belső életét és külső viszonyulását nem a szükségszerűség törvényéből fakadó erőszak és a halál romboló dinamikája hatja át, hanem az Isten uralmának gyogyító szelleme.

Az erőkkel szembeni fellépés közben az eszkatológia örök dichotómiájában és dilemmájában találjuk magunkat, amelyben a megváltás tényyszerűségére, a hit-ben értelmezett egyedüli valóságra a hétköznapi tapasztalataink cáfolnak rá újra és újra. Bár az erők fölötti győzelem a kereszten nyilvánvalóvá lett, az időben és tör-ténelemben ellenük folytatott harc folytonos. Az egyház küldetésének része, hogy emlékeztesse az erőket arra, hogy bármilyen autonóm cselekvőnek is gondolják magukat, tevékenységük hatásköre limitált. Talán pontosabb és a páli logikához közelebb áll a megfogalmazás, hogy maga az egyház közössége az a fő üzenet, amely egész létével és életével „tiltakozó röpirat” az elszabadult erők ellenében. Ahogyan azt Wright és Bird aláhúzzák, az efézusi levél nem hagy kétséget arra nézve, hogy az „Isten sokféle bölcsessége” és a „titok”, amely el volt rejtve Istenben öröktől fogva nem más, mint maga az egyház (Ef 3,10; 1,10; 2,11–22): a pogányból és zsidóból állók közössége, a kegyelemből összegyűjtöttek népe, amelyre az evangéliumnak – „a dolgok valódi állásának” – a hirdetése van rábízva, közelebbről az a jó hír, hogy ez a világ, és a világot átható, a benne működő minden (akár politikai, akár gazdasági vagy társadalmi) erő és hatalom Krisztus uralma alatt van.⁵⁴ Ennek a „bölcsességnek” a megélése egyszerre ellenzi a zélóta harcot és a Heródes-féle kol-

⁵³ Yoder, John Howard: i. m. 157.

⁵⁴ Wright, N. T. – Bird, Michael F.: *Jesus and the Powers. Christian Political Witness in an Age of Totalitarian Terror and Dysfunctional Democracies*. SPCK, London, 2024. 65–69.

laboráció elfogadását. Aláveti magát a hatalmaknak, tiszteli azokat Isten rendelése szerint, imádkozik értük, de prófétailag hirdeti a megtérés szükségességét nekik, sőt részt vesz a struktúrák megváltoztatásában, vagy éppen szembeszegül velük, ha démonivá válnak. A kérdés már csak az, képes-e az egyház azzá a jellé és üzenetté válni, amely akár egyetlen proklamált szó nélkül is, pusztán létezésével és jelenlétével tanúsítja a megtévelytett erőkkel szembeni szabadság lehetőségét. Berkhof szembesítő és leleplező szavait érdemes megfontolnunk:

„Minden ellenállás és minden támadás e kor isteneivel szemben eredménytelen lesz, hacsak az egyház maga nem lesz ellenállássá és támadássá, hacsak ő maga nem mutatja meg életében és közösségében, hogyan élhetnek az emberek az erőktől megszabadulva. Csak akkor hirdethetjük a Mammonnak Isten sokféle bölcsességét, ha saját életünk maga is hirdeti, hogy ujjongva megszabadultunk karmaiból. A nacionalizmus elutasítását azzal kell kezdenünk, hogy saját keblünkön belül többé nem ismerünk el semmiféle különbséget a népek között. Csak akkor fogunk ellenállni a társadalmi igazságtalanságnak és a közösség széthullásának, ha saját közös életünkben az igazságosság és az irgalom uralkodik, és a társadalmi különbségek elvesztették megosztó erejüket. Az államnak vagy a nemzetnek címzett tisztázó és figyelmeztető szavainknak és tetteinknek csak annyiban van értelmük, amennyiben olyan egyházból erednek, amelynek belső élete egyúttal Isten sokrétű bölcsességének hirdetése a 'levegőbeli hatalmasságok felé'...”⁵⁵

Tudunk róla, hogy az egyházak/gyülekezetek angyalai is az erők közé tartoznak. A „gyülekezetek angyalainak” címzett levelek nem hagynak kétséget arra nézve, hogy egy-egy egyházi közösség egésze is a kollektív tévedés útjára léphet,⁵⁶ amikor Istentől kapott küldetésének és feladatának hátat fordítva más célok mellett kötelezi el magát. Amikor ahelyett, hogy keresztyén identitásából fakadóan az életben a bűn és az ördög ellen szabad lelkiismerettel harcolna (*Heidelbergi Káté*, 32. kérdés-felelet), maga is az úrvesztett erők oldalán száll síkra. Ilyen szétzilált állapotban nekirontani az erőknak, és számonkérni rajtuk mindazt, amit maga az egyház sem valósít meg saját életében, garantált megszégyenüléshez vezetne, mint Szkéva fiainak esetében (ApCsel 19,13kk). A kereszten lefegyverzett hatalmak relatív önállósága fölött azonban Krisztus örök érvényű győzelme öröklik. Csakis ennek fényében lehetséges engedni annak a felszólításnak is, amit a feltámadott

⁵⁵ Berkhof, Hendrik: *Christ and the Powers*. Transl. John Howard Yoder. Herald Press, Scottsdale, 1962. 42.

⁵⁶ Wink, Walter: *Unmasking the Powers*, 69–86.

Krisztus intéz a helyéről kimozdult egyháznak, rajta keresztül pedig az erőknek: „Igyekezz tehát, és térj meg!” (Jel 3,19).

Befejezés

Stringfellow írja le egyik élményét a '60-as évekből, amikor egyik délelőtt a Harvard teológusaival, ugyanaznap délután pedig az üzleti iskola hallgatóival találkozott, hogy az erőkről és hatalmakról beszélgessen velük. Meglepetésként érte, hogy utóbbiak, akik nagyon is tisztában voltak a nagyvállalatok dominanciájával és a piacot uraló különféle tényezőkkel, könnyen megértették, miről is van szó, amikor a materiális folyamatokat átható láthatatlan erőkről beszélünk. Ezzel szemben a teológusok többsége nem tudott mit kezdeni az olyan bibliai fogalmakkal, mint a „jelenvaló világ urai”, „angyali erők” vagy „démonok” – egy letűnt, archaikus kor képződményeinek tartották a kifejezéseket, amelyeknek vajmi kevés közük van a kortárs valóságunkhoz.⁵⁷ Manapság ismét az erők reneszánszát éljük. „Békepárti erők”, „a szuverenitás védvonalait ostromló erők”, „globalista erők”, „keresztyén alapokon álló erők”, „soft power”, „a mélyállam erői” – ilyen és ehhez hasonló megfogalmazásokkal napról napra találkozhatunk a híradásokban. Az erőkről és hatalmakról szóló nagy ívű diskurzusban mindenki hangja hallatszik, kivéve az egyházé. Az exousziológia olyan tágas teret nyithat a teológián belül, amelyben napjaink „erő-demonstrációi” közepette az újszövetségi tanúsághoz hűen értelmezhetjük a társadalmi, gazdasági és politikai struktúrákat meghaladó lelki-szellemi valóságokat. A mitologikus nyelv rehabilitálása tágabb és mélyebb belátásra vezethet, mint a politikai műsorok elemzőinek szakvéleményei. Az exousziológiával foglalkozó teológusoknak nem célja valamiféle gnosztikus kozmológiai rendszerbe visszavezetni a teológiát és az egyházat, hanem az ember életét befolyásoló anyagi és lelki valóságok együvé tartozását kívánják szisztematikus módon értelmezni. Az erőkről és hatalmakról szóló diskurzus nem öncélú spekuláció, hanem egyúttal a szabadságra épülő erkölcsi cselekvést segítő értelmezési keret. S mint ilyen, felelős reménységet adhat mindazok számára, akik saját bőrükön – vagy még beljebb – érzik, miként „rakjuk ki a testünkéből” az elszabadult erők képeit, „mint akiknek fogalmuk sincs, hogy miben vesznek részt és meddig tart...” (Tompá Andrea).

⁵⁷ Stringfellow, William: i. m. 50.